

Η ΣΤΩΪΚΗ ΦΥΣΙΚΗ

Ἡ θεμελιώδης θεωρία, ἐφ' ἧς ἐρείδεται ἡ τῆς φύσεως φιλοσοφία τῶν Στωϊκῶν, καὶ ὡς συνέπεια τῆς ἧποίας πρέπει νὰ θεωρῆται καὶ ἡ αἰσθητικὴ γνωσεολογία τῶν, εἶναι ἡ προϋπόθεσις ὅτι μόνον τὸ σωματικὸν εἶναι πραγματικόν, ὅτι ἕκαστον ὄν ὑπάρχει ὡς σωματικὸν ὄν, καὶ ὅτι ἐκτὸς τῶν σωμάτων οὐδὲν πραγματικὸν ὑπάρχει. Ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψιν ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία εἶναι ὕλισμος καὶ τὴν θεωρίαν ταύτην ὀριστικώτερον ἐξέφρασε καὶ συνεπέστερον διεπραγματεύθη, ἢ εἰσὸνδῆποτε ἄλλο σύστημα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Πραῆλασε δὲ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὄχι μόνον τὰ σωματικὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ τὸ θεῖον, τὴν ψυχὴν, τὰς ψυχικὰς ὁρμὰς, οἷον τὴν ὀργὴν, τὸν φθόνον, τὴν χαρὰν, πρὸς δὲ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας, τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας, οἷον τὸ ἑσπέρασ καὶ τὴν νύκτα, μάλιστα δὲ καὶ ἀφηρημέναις εἰνοίαις, τὰς ιδιότητες τῶν ὄντων ἐθεώρησεν ὡς τι σωματικὸν (Πλουτ. Comm. noi. 45 ἄτοπον γὰρ εὖ μάλα, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας, πρὸς δὲ ταύταις τὰς τέχνας καὶ τὰς μνήμας πάσαις, ἔτι δὲ φαντασίας καὶ πάθη καὶ ὁρμὰς καὶ συγκαταθέσεις σώματα ποιουμένους ἐν μηδενὶ φάναι κεῖσθαι κ.τ.λ. . . . οἱ δ' οὐ μόνον τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας ζῶα εἶναι λέγουσιν, οὐδὲ τὰ πάθη μόνον, ὀργὰς καὶ φθόνους καὶ λύπας καὶ ἐπιχαιρεκακίας, οὐδὲ καταλήψεις καὶ φαντασίας καὶ ἀγνοίας, οὐδὲ τὰς τέχνας ζῶα, τὴν σκυτοτομικὴν, τὴν χαλκοτυπικὴν· ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ τὰς ἐνεργείας σώματα καὶ ζῶα ποιούσι, τὸν περίπατον ζῶον, τὴν ὄρχησιν, τὴν ὑπόθεσιν, τὴν προσαγόρευσιν, τὴν λοιδορίαν (1)). Ὡς λόγον δὲ τῆς θεωρίας ταύτης ἐπιφέρου-

(1) Ἐνταῦθα βεβαίως ὁ Πλούταρχος ἐκφράζεται ὡς ἀντίπαλος· λέγει δὲ καὶ ὁ Σενέκας Ἐπιστ. 106 non puto te dubitaturum, an affectus corpora sint, tamquam ira, amor tristitia; si dubitas vide an vultum nobis mucent κτλ. quid ergo? tam manifestas corpori notas credis imprimi nisi a corpore? — Ep. 113. Desideras tibi scribi a me quid sentiam de hac quaestione jactata apud nostros: an justitia, an fortitudo, prudentia ceteraque virtutes animalia sint me in alia sententia profiteor esse, quae sint ergo quae antiquos moverint dicam, animum constat animal esse: virtus autem nihil aliud est quam animus quodammodo quodammodo se habens: ergo animal est etc. inde virtus agit aliquid: agi autem nihil sine impetu (ὁρμῇ) potest κ.τ.λ. Ἐὰν δὲ τις ἀντιτάξῃ, ὅτι οὕτω ἕκαστον ἀτομικὸν ὄν ἤθελεν εἶσθαι πληθὺς ἀναριθμήτων ἐμψύχων ὄντων, ἀπαντῶσιν ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθόν· διότι τὰ πολλὰ animalia εἶναι μόνον μέρη τοῦ ἐνὸς animal τῆς ψυχῆς. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς μνηθάνομεν, ὅτι ὁ Κλεάνθης διίσχυριζέτο ὅτι ἡ ambulatio εἶναι spiritus a principali usque in pedes permissus, ὁ δὲ Χρύσιππος ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ principale (ἡγεμονικόν).

σιν οἱ Στωϊκοὶ ὅτι ἐκεῖνο μόνον ὑπάρχει ὅπερ ποιεῖ — (ἐνεργεῖ) ἢ πάσχει (ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐνεργεῖ ἕτερον), ὅπερ ὁμῶς ποιεῖ ἢ πάσχει εἶναι σῶμα (Πλουτ. Comm. not. 30, 2· ὄντα γὰρ μόνον τὰ σώματα καλοῦσι, ἐπειδὴ ὄντως τὸ ποιεῖν τι καὶ πάσχειν. — Τὰ Ἄρ. τοῖς Φιλ. VI, 20. Οἱ δὲ Στωϊκοὶ σῶμα τὴν φωνήν· πᾶν γὰρ τὸ δρῶμενον (δρῶν) ἢ καὶ ποιεῖν σῶμα· ἢ δὲ φησὶν ποιεῖ καὶ δρᾶ . . . ἔτι πᾶν τὸ κινοῦν καὶ ἐνοχλοῦν σῶμά ἐστιν . . . ἔτι πᾶν τὸ κινούμενον σῶμά ἐστιν), διότι μόνη ἢ σωματικὴ οὐσία ἀφ' ἐνὸς ἔχει δύναμιν ν' ἀλλοιωθῆ τι καὶ ἀφ' ἑτέρου δύναται ν' ἀλλοιωθῆ· τὸ νοερόν, τὸ ἀπλῶς πνευματικόν οὐδέν τι δύναται νὰ ἐνεργῆ οὐδὲ νὰ πάσχη. Τὰ πάντα ὅθεν ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι σωματικὴ οὐσία, δὲν ὑπάρχουσι πλείονα καὶ διάφορα εἶδη ὄντος, ὡς δοξάζουσιν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης· καὶ τὸ πνευματικόν, π. χ. αἱ ἐν τῇ φύσει διαμορφωτικαὶ δυνάμεις, εἶναι κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς σωματικαὶ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐνεργῆ ἐπὶ τοῦ σωματικοῦ ὄντος.

Ἐποπτεύοντες τὸ ὅλον τῆς στωϊκῆς Φυσικῆς ἀνευρίσκομεν ὅτι οἱ Στωϊκοὶ παρεδέχοντο δύο ἀπ' ἀλλήλων ἀναποσπάστους ἀρχὰς παντός σωματικοῦ ὄντος, τὴν πρώτην ὕλην καὶ τὴν πρώτην κινητικὴν τῆς ὕλης δύναμιν. Ἡ πρώτη ὕλη εἶναι κατ' αὐτοὺς ἐκεῖνο, ὅπερ ἐναπολείπεται εἰς τὰ ὄντα, ὅταν ἀφερευθῆ ὁ συγκεκριμένος αὐτῶν προσδιορισμὸς ἢ ἡ ποιότης των, εἶναι ἢ εἰς ὅλα τὰ ὄντα ὡς βᾶσις ὑποκειμένη ἢ εἰς αὐτὰ κοινὴ οὐσία, ἐξ ἧς τὰ πάντα γίνονται (Δ. Λ. VII, 134. Σεξ. Ἐμπ. πρὸς Μαθ. IX, 11· οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς δύο λέγοντες ἀρχὰς, θεὸν καὶ ἄποιον ὕλην, τὸν μὲν θεὸν ποιεῖν ὑπειλήφασιν, τὴν δ' ὕλην πάσχειν τε καὶ τρέπεσθαι. — Σεξ. Ἐπιστ. 65. Dicunt Stoici nostri duo esse in rerum natura, ex quibus; Causam et materiam. Materia jacet iners, res ad omnia parata, cessatura si nemo moveat· causa autem id est ratio materiam format, et quocumque vult versat ex illa varia opera producit. Ἐὰν δὲ αὐτοὶ διακρίνωσιν ἀπὸ τῆς ὕλης τὸν θεὸν ὡς τὴν ποιητικὴν αἰτίαν, ἐπομένως δὲ παραδέχωνται δύο πρωτίστας ἀρχὰς, τὸ πάσχον ἢ τὴν ὕλην καὶ τὸ ποιοῦν ἢ τὸν θεόν, δὲν δοξάζουσιν ὁμῶς ὅτι ἡ πρώτη ὕλη καὶ ὁ θεὸς εἶναι δύο οὐσιωδῶς διάφορα ὄντα, ἀλλ' ὅτι ἀμφότερα εἶναι ἐν ὄν, μόνον ὑπὸ διάφορον σχέσιν θεωρούμενα. Ἡ μὲν ὕλη εἶναι ἡ οὐσία τῶν ὄντων, τὸ ἄποιον ὑποκείμενον, ἐν ᾧ καὶ ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνονται. Ὁ δὲ θεὸς εἶναι ἢ ἐν τῇ ἀρχικῇ ὕλει ἐνοικοῦσα δημιουργικὴ δύναμις, ἢ ποιητικὴ ἀρχή, δι' ἧς ἢ καθ' ἑαυτὴν ἀπροσδιόριστος ὕλη μεταβαίνει εἰς τὰ ἀπείρως πολλαπλά καθ' ἕκαστα. (Πλουτ. τὰ Ἄρ. τοῖς Φιλ. 1, 8, 17. Οἱ Στωϊκοὶ κοινότερον θεὸν ἀποφαίνονται πῦρ τεχνικόν ὁδῶ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, ἐμπεριειληφός τε πάντας τοὺς σπερματικούς λόγους καθ' οὓς ἕκαστα καθ' εἰμαρμένην γίνεται καὶ πνεῦμα μὲν διήκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου, τὰς δὲ προσηγορίας μεταλαμβάνον διὰ τὰς τῆς ὕλης δι' ἧς

κεχώρηκε παραλλάξεις. Παρ. Διογ. VIII, 147. Δία μὲν γάρ φασι δι' ὄν τὰ πάντα, Ζῆνα δὲ καλοῦσι παρ' ὅσον τοῦ ζῆν αἰτιός ἐστιν ἢ διὰ τοῦ ζῆν κεχώρηκεν. Ἀθηναῖν δὲ κατὰ τὴν εἰς αἰθέρα διάταξιν τοῦ ἡγεμονικοῦ αὐτοῦ. Ἦραν δὲ κατὰ τὴν εἰς ἀέρα· καὶ Ἡφαιστον κατὰ τὴν εἰς τὸ τεχνικὸν πῦρ· καὶ Ποσειδῶνα κατὰ τὴν εἰς τὸ ὑγρὸν· καὶ Δήμητραν κατὰ τὴν εἰς τὴν γῆν, κ.τ.λ.). Τὴν ποιητικὴν ταύτην ἀρχὴν χαρακτηρίζουσιν οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς ὅτε μὲν ὑλικῶς ὡς τὸ διὰ πάντων διῆκον πνεῦμα (πνοήν, spiritus), ἢ ὡς τὸν αἰθέρα, ὅστις ἐκ τοῦ ὑψίστου οὐρανοῦ ἐκχέεται διὰ τοῦ κόσμου ζωογονῶν καὶ εἰδοποιῶν, ἢ τὸ διαμορφόνον τὸν κόσμον τεχνικὸν πῦρ, ὅτε δὲ πνευματικώτερον εἰς τὴν ψυχὴν ἢ τὸν λόγον (νοῦν, λόγον) τοῦ κόσμου, ὡς τὴν πάντα σπόρον ἐν ἑαυτῇ ἐμπεριέχουσιν ἐνότητά, ὡς τὸν γενικὸν νόμον τῆς φύσεως, τὴν εἰμαρμένην, τὴν πρόνοιαν. (Πλουτ. Στ. 34, 5. "Ὅτι δ' ἡ κοινὴ φύσις καὶ ὁ κοινὸς τῆς φύσεως λόγος εἰμαρμένη καὶ πρόνοια καὶ Ζεὺς ἐστὶν οὐδὲ τοὺς ἀντίποδας λέληθε. Πανταχοῦ γὰρ ταῦτα θρυλεῖται ὑπ' αὐτῶν. Ξεν. περὶ Εὐερ. IV, 7 quid enim aliud est natura, quam Deus et divina ratio toti mundo et partibus ejus inserta). "Ὅθεν αἱ δύο αὐταὶ ἀρχαὶ τὸ πάσχον ἦτοι ἡ ὕλη καὶ τὸ ποιοῦν ἦτοι ὁ θεὸς συνδέονται ἀναποσπᾶστως πρὸς ἀλλήλας, εἶναι δύο πλευραὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος, ὡς εἰς τὸν ἄνθρωπον ψυχὴ καὶ σῶμα. Τὸ πᾶν ἐπομένως εἶναι ζῶον ἔμψυχον καὶ λογικὸν καὶ νοερὸν (Δ. Λ. VII. 139, 142)· οὗτινος σῶμα μὲν εἶναι ἡ ὕλη, ψυχὴ δὲ ὁ θεὸς (ἀπόλυτος ἀφαίρεσις παντός πλατωνικοῦ καὶ ἀριστοτελικοῦ δυϊσμοῦ).

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων λοιπὸν ἐπεταὶ ὅτι οἱ Στωϊκοὶ οὐδεμίαν διάκρισιν ὄντος παρεδέχοντο μεταξὺ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Ὁ κόσμος εἶναι τὸ ἄθροισμα τοῦ πραγματικοῦ, τὸ πραγματικὸν ὅμως ἀνέκαθεν ἐμπεριέχεται ἐν τῷ θεῷ, ὁ κόσμος εἶναι ἡ ὕλη πάντων καὶ ἡ δραστηκὴ δύναμις, ἣτις διαμορφώνει τὴν ὕλην ταύτην εἰς τὰ καθ' ἕκαστα· οὐδέν τι βεβαίως δύναται νὰ νοηθῆ, ὅπερ νὰ μὴ ἦναι ἢ αὐτὸς ὁ θεὸς, ἀμέσως, ἢ τρόπος τῆς ἐμφανείας τοῦ θεοῦ, μία ἐκ τῶν μορφῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας τὸ ἀρχικὸν ὄν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ. Οὐσιωδῶς ὅθεν ὁ θεὸς καὶ ὁ κόσμος εἶναι ταυτόν, καὶ οἱ Στωϊκοὶ συνήθως μεταχειρίζονται τὰς δύο ἐννοίας ὡς ταυτόσημους (Διογ. VII, 148· οὐσίαν δὲ θεοῦ Ζήνων μὲν φησὶ τὸν ὅλον κόσμον καὶ τὸν οὐρανὸν — Ἀρ. διδυμ. παρ' Εὐσεβ. Χω. 15, 1. "Ὅλον δὲ τὸν κόσμον σὺν τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσι προσαγορεύουσι θεόν... διὸ δὴ καὶ Ζεὺς λέγεται ὁ κόσμος), καὶ ἡ διάκρισις ἐκατέρων εἶναι συμβεβηκὸς ἀφορῶσα τὴν κατὰ καιροὺς κατάστασιν ἢ τὴν μορφήν τῆς ὑπάρξεως. Τὸ αὐτὸ γενικὸν ὄν καλεῖται θεὸς μὲν θεωρούμενον κατὰ τὴν ἐνότητα αὐτοῦ, κόσμος δὲ κατὰ τὴν ἀνάπτυξίν του, κατὰ τὴν ποικιλίαν τῶν μορφῶν, ἅς τινες αὐτὸ λαμβάνει εἰς τὴν ἀνάπτυξίν του. "Ὅθεν ἡ διάκρισις ἐκατέρων δύναται νὰ θεωρηθῆ καὶ ὡς διάφορος σημασία τοῦ ὅρου Κόσμος, ἐφ' ὅσον οὗτος ση-

μαίνει ὅτε μὲν τὸ ἄθροισμα τῶν ὄντων ὡς ὅλον, ὅτε δὲ τὰ παραγόμενα ὄντα. (Στοβ. Ἐκλ. 1, 5 — κόσμον δ' εἶναι φησὶν ὁ Χρῦσιππος σύστημα ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις φύσεων ἢ τὸ ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων σύστημα καὶ ἐκ τῶν ἔνεκα τούτων γεγονότων λέγεται δ' ἕτερος κόσμος ὁ θεός, κ.τ.λ. Διογ. VII, 137. λέγουσι δὲ κόσμον τριχῶς αὐτόν τε τὸν θεὸν τὸν ἐκ τῆς ἀπάσης οὐσίας ἰδίως, ποιόν, ὃς δὴ ἀφθαρτός ἐστι καὶ ἀγέννητος δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως κατὰ χρόνων τινὰς περιόδους ἀναλίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἄπασαν οὐσίαν καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννῶν καὶ αὐτὴν δὲ τὴν διακόσμησιν τῶν ἀστέρων κόσμον εἶναι λέγουσι, καὶ τρίτον τὸ συνεστηκὸς ἐξ ἀμφοῖν. Καὶ ἔστι κόσμος ἢ (κατὰ τὴν πρώτην σημασίαν τῆς λέξεως) ὁ ἰδίως ποιὸς τῆς τῶν ὄλων οὐσίας (ἢ γενικὴ οὐσία κατὰ τὴν προσδιωρισμένην αὐτῆς ποιότητα) ἢ (δευτέρα σημασία) ὡς φησι Ποσειδώνιος... σύστημα ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις φύσεων, ἢ (τρίτη σημασία) σύστημα ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων καὶ τῶν ἔνεκα τούτων γεγονότων).

Ἄλλὰ πῶς ἐκ τῆς ἀρχικῆς οὐσίας ἀναπτύσσονται τὰ καθ' ἕκαστα, τίς ἢ γενικὴ περὶ τοῦ κόσμου θεωρία τῶν Στωϊκῶν ἰδοῦ τὸ ζήτημα, ὅπερ ὀφείλομεν ἤδη ἵνα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἐξετάζοντες τὴν ὑπ' αὐτῶν δοθεῖσαν λύσιν.

Ἐπειδὴ ὁ λόγος τῆς ἀρχικῆς οὐσίας εἶναι ἡ ποιητικὴ δύναμις, ὁ σπόρος τοῦ κόσμου, τὸ τεχνικὸν πῦρ, ἐξ οὗ τρέφεται πᾶσα ζωὴ, τὸ πᾶν παρήχθη ἐξ αὐτοῦ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης, μεθ' ἧς τὸ ζῶον ἢ τὸ φυτὸν ἐκ τοῦ σπόρου. (Διογ. VII, 136, κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν καθ' αὐτὸν ὄντα τὸν θεὸν τρέπειν τὴν πᾶσαν οὐσίαν δι' ἀέρος εἰς ὕδωρ καὶ ὡσπερ ἐν τῇ γονῇ τὸ σπέρμα περιέχεται, οὕτω καὶ τοῦτον σπερματικὸν λόγον ὄντα τοῦ κόσμου τοιόνδε ὑπολιπέσθαι ἐν τῷ ὑγρὸν ἐνεργὸν αὐτῷ ποιοῦντα τὴν ὕλην πρὸς τὴν τῶν ἐξῆς γένεσιν, κτλ.). Τὸ ἀρχικὸν πῦρ τρέπεται πρῶτον εἰς ἀέρα ἢτοι ἀερώδη ἀτμόν, εἶτα εἰς ὕδωρ, ἐκ τούτου δὲ τὸ μὲν ὑφίσταται καὶ γίνεται γῆ, τὸ δὲ διαμένει ὕδωρ, τὸ δὲ ἐξατμίζεται ὡς ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀήρ, ὅστις πάλιν ἀφ' ἑαυτοῦ ἐξάπτει τὸ κοινὸν πῦρ, ἐκ δὲ τῆς μίξεως τούτων τῶν τεσσάρων στοιχείων σχηματίζεται ὁ κόσμος. (Στοβ. 1, 170. Ζήνων δὲ οὕτως ἀποφαίνεται διαρρήδην, τοιαύτην δεήσει εἶναι ἐν περιόδῳ τὴν τοῦ ὅλου διακόσμησιν ἐκ τῆς οὐσίας, ὅταν ἐκ πυρὸς τραπῆ εἰς ὕδωρ δι' ἀέρος γένηται, τὸ μὲν τι ὑφίστασθαι καὶ γῆν συνίστασθαι, ἐκ τοῦ λοιποῦ δὲ τὸ μὲν διαμένειν ὕδωρ, ἐκ δὲ τοῦ ἀτμιζομένου ἀέρα γίγνεσθαι, ἐκ τίνος δὲ τοῦ ἀέρος πῦρ ἐξάπτειν, κτλ. — Διογ. VII, 142. γίνεσθαι δὲ τὸν κόσμον ὅταν ἐκ πυρὸς ἢ οὐσίας τραπῆ δι' ἀέρος εἰς ὑγρότητα, εἶτα τὸ παχυμερές αὐτοῦ συστάν ἀποτελεσθῆ γῆ, τὸ δὲ λεπτομερές ἐξαερωθῆ καὶ τοῦτ' ἐπὶ πλέον λεπτυνθὲν πῦρ ἀπογεννήσῃ· εἶτα κατὰ μίξιν ἐκ τούτων φυτὰ τε καὶ ζῶα καὶ τὰ ἄλλα γένη. — Χρῦσιπ. παρὰ Πλουτ. Στωϊκ.

Πολιτ. 43· ἡ δὲ πυρὸς μεταβολὴ ἐστὶ τοιαύτη· δι' ἀέρος εἰς ὕδωρ τρέπεται καὶ τούτων γῆς ὑφίσταμένης ἀήρ ἀναθυμιᾶται· λεπτυνομένου δὲ τοῦ ἀέρος ὁ αἰθήρ περιχεῖται κύκλῳ). Μόνον δὲ διὰ τοῦ χωρισμοῦ τούτων τῶν στοιχείων γεννᾶται ἡ ἀντίθεσις τῆς ποιητικῆς καὶ πασχούσης ἀρχῆς, τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου καὶ τοῦ σώματός της· τὸ ὑγρὸν, εἰς ὃ τὸ πρῶτον ἐτράπη τὸ ἀρχικὸν πῦρ, παριστάνει τὸ σῶμα, ἢ ἐν αὐτῷ ὑπολανθάνουσα θερμότης τὴν ψυχὴν (Χρυσικ. παρὰ Πλουτ. Στωϊκ. Πολιτ. διόλου μὲν γὰρ ὢν ὁ κόσμος πυρώδης εὐθύς καὶ ψυχὴ ἐστὶν ἑαυτοῦ καὶ ἡγεμονικόν· ὅτε δὲ μεταβαλὼν εἰς τε τὸ ὑγρὸν καὶ τὴν ἀναπολειφθεῖσαν ψυχὴν τρόπον τινὰ εἰς σῶμα καὶ ψυχὴν μετέβαλεν ὥστε συνιστάναι ἐκ τούτων, ἄλλον τινὰ ἔσχε λόγον)· ἢ εἰάν θεωρήσωμεν τὰ στοιχεῖα εἰς τὴν μετὰ ταῦτα τετράδα των, τὰ μὲν δύο κατώτερα ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὴν ὕλην, τὰ δὲ δύο ἀνώτερα πρὸς τὴν δραστηκὴν δύναμιν. (Πλουτ. Κομμ. πον. 49· γῆν μὲν γὰρ ἴσασι καὶ ὕδωρ οὔτε αὐτὰ συνέχειν οὔτε ἕτερα, πνευματικῆς δὲ μετοχῆ καὶ πυρώδους δυνάμεως τὴν ἐνότητα διαφυλάττειν· ἀέρα δὲ καὶ πῦρ αὐτῶν τ' εἶναι δι' ἐκτονίαν ἐκτατικὰ καὶ τοῖς δυσὶν ἐκείνοις ἐγκεκραμένα τόνον παρέχειν καὶ τὸ μόνιμον καὶ οὐσιῶδες). Καθὼς ὁμως ἡ ἀντίθεσις αὕτη ἐγένετο ἐν χρόνῳ, οὕτω μέλλει πάλιν καὶ ἐν χρόνῳ νὰ παύσῃ· τὸ ἀρχικὸν ὃν καταναλίσκει πάλιν ἡρέμα τὴν ὕλην, ἣν ἀπεχώρισεν ἀφ' ἑαυτοῦ ὡς σῶμά του μέχρις οὗ ἐν τῷ τέλει τούτου τοῦ χρόνου γενική τις ἐκπύρωσις ἐπαναγάγῃ τὰ πάντα εἰς τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν, ἐν ἧ μόνος ὁ θεὸς ἢ τὸ ἀρχικὸν πῦρ ὑπάρχει κατ' ἄμεσον τρόπον. (Πλουτ. Στ. Πολ. Χρυσίππος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ πρόνοιᾶς τὸν Δία φησὶν αὐξῆσθαι μέχρις ἂν εἰς αὐτὸν ἅπαντα καταναλώσῃ. Στοβ. Ἐκλ. 1, 414. Ζήνωνι καὶ Κλεάνθει καὶ Χρυσίππῳ ἀρέσκει τὴν οὐσίαν μεταβάλλειν οἶον εἰς σπέρμα καὶ τὸ πῦρ καὶ πάλιν εἰς τούτου τοιαύτην ἀποτελεῖσθαι τὴν διακόσμησιν οἷα πρότερον ἦν). Κατὰ ταύτην ὁμως τὴν εἰς τὸ πῦρ διάλυσιν τοῦ κόσμου οὐδὲν τι ὑπολείπεται, ἀλλὰ συμπληρωθείσης τῆς ἐκπύρωσεως καὶ διατρεχθέντος τοῦ μεγίστου ἐνιαυτοῦ, ἀρχίζει πάλιν νέα κοσμοποιία (διακόσμησις), ἣτις πάλιν περιοδεύει κατὰ τοὺς αὐτοὺς νόμους καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ, ὡς ἡ προγενεστέρα (Νουμέν. παρ' Εὐσεβ. XV, 19. Ἡ κοινὴ φύσις ἐπανελθοῦσα εἰς τὸν πρῶτον ῥηθέντα λόγον καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν ἐκείνην τὴν ποιούσαν ἐνιαυτὸν τὸν μέγιστον... διὰ τάξιν ἀφ' οἷας διακοσμεῖν ὡσαύτως ἤρξατο κατὰ λόγον πάλιν τὴν αὐτὴν διεξαγωγὴν ποιεῖται τῶν τοιούτων περιόδων ἐξ αἰδίου γινομένων ἀκαταπαύστως), καὶ οὕτως ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου καὶ τοῦ θεοῦ στρέφεται εἰς αἰδίδιον κύκλον δι' ἴσων στιγμῶν.

Ὅ,τι δὲ ὑφίστάται εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ διάλυσιν τοῦ κόσμου εἶναι τὸ ἀνυπόστατον πάντων τῶν καθ' ἕκαστα, ἢ ἀπόλυτος ἐξάρτησις πάντων τῶν ὄντων ἀπὸ τοῦ γενικοῦ νόμου καὶ ἀπὸ τῆς πορείας τοῦ παντός. Τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ ἔπονται διὰ τινος φυσικῆς καὶ

ἀναλλοιώτου ἀλληλουχίας αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων, ὡς ἀπαιτεῖ ἡ φύσις καὶ ὁ νόμος τῶν ὄλων. Αὕτη δὲ ἡ ἀναλλοίωτος τάξις τῆς πορείας καὶ τῆς ἀλληλουχίας τῆς φύσεως χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν διὰ διαφόρων ὄρων ὡς ὁ κοινός νόμος ἢ ὡς ὁ τοῦ παντός λόγος, ἢ ὡς εἰμαρμένη ἀνάγκη. Ἐπειδὴ δὲ ὁ θεὸς θέτει μὲν ἐν ἐνεργείᾳ τὴν καθολικὴν ζωὴν, ἀλλὰ δὲν τὴν προσδιορίζει αὐτογνωμόνως καὶ ἐξ ἰδίας βουλήσεως, ἐπειδὴ ἀπεναντίας εἶναι ὁ ἀπόλυτος λόγος, ὅστις βούλεται μόνον τὸν νόμον· ἐπομένως δὲ τοιαύτην διάπλασιν τοῦ κόσμου, ὅποια ἐξ ἀνάγκης παρέπεται ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἀρχῶν παντός ὄντος, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο κατὰ τὴν στωϊκὴν διδασκαλίαν νὰ χωρίζεται ὁ θεὸς καὶ ὁ ἐγκόσμιος νόμος ἢ ἡ εἰμαρμένη καὶ ἡ μοῖρα, ἀλλ' εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ (Δ. Λ. VII, 149· καθ' εἰμαρμένην δὲ φασὶ τὰ πάντα γίνεσθαι· ἔστι δὲ εἰμαρμένη αἰτία τῶν ὄντων ὁρωμένη ἢ λόγος, καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται. Δ. Λ. VII. 135· ἐν εἶναι θεὸν καὶ νοῦν καὶ εἰμαρμένην καὶ Δία πολλαῖς τ' ἐτέραις ὀνομασίαις προσονομάζεσθαι. — Στοβ. Ἐκλογ. I, 180 (Πλουτ. τὰ ἀρέσκ. τοῖς Φιλ. I, 28, 3). Κατὰ τὸν Χρύσιππον εἰμαρμένη ἐστὶν ὁ τοῦ κόσμου λόγος, ἢ λόγος τῶν ἐν τῷ κόσμῳ προνοία διοικουμένων, ἢ λόγος, καθ' ὃν τὰ μὲν γεγονότα γέγονε, τὰ δὲ γινόμενα γίνεται, τὰ δὲ γενησόμενα γενήσεται).

Λί θεμελιώδεις αὗται ἰδέαι τῆς στωϊκῆς φυσικῆς προσελήφθησαν ἐκ τοῦ Ἡρακλείτου. Πρῶτος ὁ Ἡράκλειτος ἐξέφρασε τὴν ἐννοίαν, ὅτι τὰ ὄντα ὑπόκεινται εἰς ἀέναον ῥοήν, εἰς ἀδιάλειπτον πρὸς ἀλληλα μετάθασιν. Πρῶτος ὁ Ἡράκλειτος ἐθεώρησε τὴν ἀρχικὴν δύναμιν ὡς πῦρ, τὸν κόσμον ὡς πῦρ βαθμιαίως μετατρέπομενον· πρῶτος αὐτὸς ἐδίδαξε τὴν περιοδικὴν ἐκπύρωσιν καὶ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ κόσμου καὶ ἀνέφερε περὶ τοῦ μεγίστου ἐνιαυτοῦ, ὡς μετ' αὐτὸν οἱ Στωϊκοί. Καὶ αὐτὰς τὰς βαθμίδας τῆς τροπῆς τοῦ παντός ὁ Ἡράκλειτος προσδιώρισεν, ἐφ' ὅσον κατ' αὐτὸν τὸ ἀρχικὸν πῦρ τὸ γεννῶν τὸν κόσμον, μετατρέπεται πρῶτον εἰς ἀέρα, εἶτα εἰς ὕδωρ, εἶτα εἰς γῆν· πρὸς βούλησιν, ὡς οἱ Στωϊκοί, ὅτι ὁ κόσμος ἐπαναστρέφωρ εἰς τὸ ἀρχικὸν πῦρ διατρέχει τὴν αὐτὴν πορείαν, ἣν εἶχε διατρέξει καὶ κατὰ τὴν ἐκ τοῦ πυρὸς ἐκπόρευσίν του· τέλος δὲ χαρακτηρίζει τὸν αἰώνιον νόμον καθ' ὃν τὰ πάντα τελοῦνται, ὡς εἰμαρμένην, ὡς κοινὸν λόγον· καὶ τοὺς ὄρους τούτους οἱ στωϊκοὶ παρ' αὐτοῦ ἐδανείσθησαν.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραβλέψωμεν ὅτι ὑπάρχουσι καὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῆς στοᾶς καὶ τοῦ Ἡρακλείτου. Οὕτω π. χ. ἐνῶ ὁ Ἡράκλειτος ἵσταται εἰς τὴν ῥοήν τῶν ὄντων ὡς τὸ ἔσχατον, καὶ ἀπλῶς ἀρνεῖται πᾶν ἕμμενον ὄν, οἱ Στωϊκοὶ ἀπεναντίας ὄχι μόνον θέτουσιν ὡς βᾶσιν εἰς τὸ πᾶν τὴν ἀρχικὴν ὕλην, ἣτις καίτοι μεταβαίνουσα εἰς ἀδιακόπους νέας μορφάς, ἐντὸς ὧν ὁμοῦ κατὰ τὴν ἀλλαγὴν ταύτην τῶν μορφῶν ὑφίσταται ὡς τὸ γενικὸν ὑποκείμενον, ἀλλὰ καὶ τὰ καθ' ἕκαστα θεω-

ροῦσιν ὡς τι σωματικῶς ὑφιστάμενον· ἀπὸ δὲ τῆς ὕλης διακρίνουσι τὴν ποιητικὴν ἀρχὴν, τὸν λόγον ἢ τὸν θεὸν, εἰ καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν οὐσίαν, τούλάχιστον ὅμως κατὰ τὸν λόγον, τὴν ἔννοιαν. Διὰ τοῦτο κατάρθωσαν νὰ ἐξάρωσι πολλῶ ἀκριβέστερον ἢ ὁ Ἡράκλειτος τὸν λόγον ἐν τῷ κόσμῳ κατὰ διάκρισιν τῆς ἀπλῆς τυφλῶς ἐνεργούσης φυσικῆς δυνάμεως· ὅθεν ἐνῶ οὗτος περιωρίσθη εἰς φυσικὰς παρατηρήσεις, ἀπεναντίας ἡ στωϊκὴ φυσικὴ ἔχει οὐσιωδῶς τελεολογικὸν χαρακτῆρα, καὶ ἀνευρίσκει τὸ οὐ ἐνεκὰ εἰς τὴν σχέσιν τῆς διακοσμήσεως τοῦ παντός πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἡ εἰς ἀμφοτέρους κοινὴ ἰδέα τοῦ τὰ πάντα διὰ παντός λόγου ἢ τοῦ γενικοῦ νόμου δὲν ἔχει ἴσον ἐμπεριεχόμενον. Ὁ μὲν Ἡράκλειτος ἀναγνωρίζει τὸν λόγον τοῦτον κυρίως εἰς τὴν ὁμοιόμορφον διαδοχὴν τῶν φυσικῶν φαινομένων, εἰς τὴν κανονικότητα τῆς περιόδου, καθόλου δὲ εἰς τὸ ἀναλλοίωτον τῆς φυσικῆς ἀλληλουχίας· οἱ δὲ Στωϊκοὶ καίτοι μὴ ἀπακλείοντες τὴν πλευρὰν ταύτην εἰς τὰς περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ ἀποδείξεις των, ἐξαιρουσιν ὅμως κυρίως τὴν τελεολογίαν, τὴν σκοπιμότητα τῆς τοῦ κόσμου διατάξεως. Ὅθεν ὁ τὸν κόσμον διοικῶν λόγος ἐμφαίνεται κατ' ἐκεῖνον μὲν μᾶλλον ὡς φυσικὴ δύναμις, παρὰ δὲ τοῖς Στωϊκοῖς ὡς σκόπιμος νόησις· διὰ μὲν τὸν Ἡράκλειτον ἡ φύσις εἶναι τὸ ὑψιστον, τὸ ἀντικείμενον αὐθυποστάτου καὶ ἀπολύτου ἐνδιαφέροντος, ἐπομένως δὲ καὶ τὸ ἀπόλυτον ὄν οὐδὲν ἕτερον, ἢ ἡ τὸν κόσμον δημιουργοῦσα δύναμις. Οἱ δὲ στωϊκοὶ θεωροῦσι τὴν φύσιν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μέσον διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου· ὁ θεὸς ἐπομένως ἐνεργεῖ καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως οὐχὶ ὡς ἀπλῆ φυσικὴ δύναμις, ἀλλ' οὐσιωδῶς ὡς ἡ ἀρχὴ ἢ προπαρασκευάζουσα τὴν φύσιν εἰς κατοικίαν καὶ ὄργανον τοῦ ἀνθρώπου· ἡ ἀκροτάτη ἔννοια τοῦ Ἡρακλειτείου συστήματος εἶναι ἡ τῆς φύσεως ἢ ἡ τῆς εἰμαρμένης· οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς καὶ αὐτοὶ πικρεδέχθησαν βεβαίως ταύτην, ἀλλὰ τὴν προήγαγον ἐν ταύτῳ εἰς τὴν ὑψηλοτέραν ἰδέαν τῆς προνοίας. Πρὸς τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν συνέχεται ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ ὡς τὸ μέρος πρὸς τὸ ὅλον. Ἄλλ' ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ δὲν εἶναι μόνον, ὡς ἀπασαί αἱ ἄλλαι ἐμψυχοὶ δυνάμεις, μέρος (μόριον, ἀπόσπασμα καὶ ἀπόρροια τῆς γενικῆς ζωϊκῆς δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς λογικότητος ἔχει ἰδιαιτέραν τινὰ συγγένειαν πρὸς τὴν θεϊαν οὐσίαν (Κλεάνθ. Στ. 4. Ἐπικτ. διατριβ. 1, 14, β' αἱ ψυχαὶ συνκφεῖς τῷ θεῷ ἅτε αὐτοῦ μόρια οὔσαι καὶ ἀποσπάσματα). Ὅθεν οὐδαμῶς δύναται, κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν Στωϊκῶν, νὰ ὑπεξαιρέσῃ ἑαυτὴν ἐκ τοῦ νόμου τούτου τοῦ ὄντος, ἐκ τῆς γενικῆς ἀνάγκης ἢ εἰμαρμένης, καὶ εἶναι ἀπάτη τὸ νὰ ἀποδίδῃ εἰς αὐτὴν ἡ κοινὴ περὶ τῆς ἐλευθερίας δοξασία, αἰτιότητα ἀνεξάρτητον τῆς τοῦ κόσμου πορείας, διότι ἐὰν ἐδίδοντο τυχαῖαι καὶ κατὰ συμβεβηκὸς ἐνέργειαι, ἤθελε παύσει ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος καὶ ἡ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐξάρτησις τῶν ἀπάντων (Πλουτ. Στ. Πολιτ. 23. 47, 4). Ἀπεναντίας

τὸ ὀρθὸν εἶναι ὅτι καὶ τὰ λελανθασμένως νομιζόμενα τυχαῖα συμβά-
ματα ἐκπηγάζουσιν ἀναγκαίως ἐξ ὑποκεκρυμμένων αἰτιῶν (Πλουτ.
αὐτόθι). Ἐάν ὁμως πιστεύη τις, ὅτι οὕτως ἀποβαίνει ἀνωφελῆς ἡ
ἰδία τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργεια, (ὁ ἀργὸς λόγος), ἀπαντᾷ ὁ Χρῦσιππος.
(Cic. de fato 12) ὅτι καὶ αὐτὴ παραλαμβάνεται ὡς ὀργανικὴ αἰτία
εἰς τὴν ἀλληλουχίαν τῆς εἰμαρμένης· ἐάν δέ τις ἐνίσταται, ὅτι ἡ θεω-
ρία αὕτη ἀφαιρεῖ τὸν καταλογισμόν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐνοχὴν
τοῦ κακοῦ προσάπτει εἰς τὸν θεόν (Κικ. αὐτόθι κ. 18), ἀπαντᾷ ὅτι ἀ-
νάγκη νὰ διακρίνηται ἡ ἀποφασιστικὴ ἀπὸ τὴν περιστατικὴν αἰτίαν,
καὶ ὅτι αὕτη ἐγκρατεῖται ἐν τῇ εἰμαρμένῃ· ἀπεναντίας ἐκείνη ἐν τῇ ἰδίᾳ
βουλήσει καὶ τῇ ἠθικῇ τοῦ ἀνθρώπου διαθέσει· περαιτέρω ὁμως προσ-
διορίζει οὕτω πῶς τὴν ἐννοιαν τῆς ἐλευθερίας, ὥστε αὕτη μετατρέπε-
ται εἰς ἐσώτερικόν ἀναγκαῖον αὐτοπροσδιορισμόν, καὶ γίνεται κατα-
φανές ὅτι τὸ σύστημα ὑποστηρίζει τὴν εἰμαρμένην. Καὶ καθὼς ἡ ἀτο-
μικὴ ψυχὴ δὲν ἔχει ἐνέργειαν ἀνεξάρτητον τοῦ ὄλου, οὕτω καὶ δὲν
δύναται νὰ ὑπεκφύγῃ τὴν εἰμαρμένην τοῦ ὄλου, καὶ αὕτη ὀφείλει,
κατὰ τὴν γενικὴν διδασκαλίαν τῆς σχολῆς, κατὰ τὸ τέλος τοῦ κό-
σμου εἰς δὴν ἀνήκει νὰ ἐπανκκάμψῃ εἰς τὴν ἀρχικὴν ὕλην ἢ εἰς τὸν
θεόν, καὶ μόνον κατὰ τοῦτο διεφώνουν πρὸς ἀλλήλους οἱ Στωϊκοί,
ἂν ἀπασαί αἱ ψυχαὶ ἐμελλον νὰ διαρκέσωσιν ἕως τότε, ὡς ὁ Κλεάν-
θης ἐδόξαζεν, ἢ μόναι αἱ τῶν σοφῶν, ὡς ὁ Χρῦσιππος. (Διογ. VII,
156. Πλατ. Φιλ. IV, 7). Μόνος ὁ Ζεὺς, ὁ ἀνώτατος θεὸς, εἶναι αἰδῖος.
Ἀπεναντίας διαδηλοῦται ὀριστικῶς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος καθὸ λογικὸν
ὄν εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς φύσεως, τὸ πρῶτον ἀντικείμενον τῆς θείας προ-
νοίας, καὶ συναφῆς τῷ θεῷ. Ὁ λόγος εἶναι φύσει τὸ ἡγεμονικὸν ἐν
τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ· ὁ ἄνθρωπος δι' αὐτοῦ κέκτηται τὴν δύναμιν τοῦ
νὰ γινώσκῃ ἀπαντα τὰ ὄντα καὶ νὰ κυριεύῃ τὰς κατωτέρας φυσικὰς
ὀρμάς, ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη εἰς ἔλλογον βίον, εἰς πνευματικὴν
τελειότητα καὶ ἐλευθερίαν (Πλουτ. τὰ Ἄρ. III, 4, 21. Τῆς ψυχῆς τὸ
ἀνώτατον μέρος, τὸ ἡγεμονικόν, τὸ ποιοῦν τὰς φαντασίας καὶ τὰς
συγκαταθέσεις καὶ αἰσθήσεις καὶ ὀρμάς, καὶ τοῦτο λογικὸν καλοῦσι.
—Δ. Λ. VII, 89· ἡ ψυχὴ ἐστὶ πεποιημένη πρὸς τὴν ὁμολογίαν παντὸς
τοῦ βίου).

Η ΣΤΩΪΚΗ ΗΘΙΚΗ

Ἡ ἠθικὴ τῶν Στωϊκῶν θεμελιούται ἐπὶ τῆς φυσικῆς, ἣτις ἐμπεριέ-
χει τὰς βάσεις τοῦ συστήματος. Ἡ φυσικὴ εἶχε δεῖξει, ὅτι ὁ κόσμος
εἶναι ὅλον τὸ βαῖνον ἐλλόγως καὶ ἀρμονικῶς κατὰ αἰδῖους νόμους, καὶ
ὅτι τὰ καθ' ἕκαστα εἶναι μέρη καὶ μέλη τούτου τοῦ λογικοῦ ὄλου.
Ἡ ἡγεμονία τοῦ λόγου ἐπὶ τῆς ὕλης, ἡ ὑπαγωγή τῶν καθ' ἕκαστα

ὑπὸ τὸν γενικὸν νόμον, ἢ ἀπόλυτος ἐξάρτησις πάντων τῶν ὄντων ἐκ τῆς ἀναλλοιώτου πορείας τοῦ παντός εἶναι ἢ καθοδηγοῦσα ἀρχὴ τῆς στωϊκῆς θεωρίας. Συνεπῶς ἐκ ταύτης τῆς θεωρίας ἀπορρέει ἡ ἀνωτάτη ἠθικὴ ἀρχὴ τῶν Στωϊκῶν, ὅτι τὸ ἄτομον δυνάμει τοῦ ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχοντος λόγου ὀφείλει νὰ ζῆ οὐχὶ αὐθαιρέτως, ἀλλὰ κατὰ νόμον, οὐχὶ αἰσθητικῶς, ἀλλ' ἐλλόγως, οὐχὶ αὐτογνωμόνως, ἀλλ' ὡς μέλος τοῦ ὅλου, καὶ νὰ διατηρῇ τὸν ἀτομικὸν αὐτοῦ λόγον σύμφωνον πρὸς τὸν παγκόσμιον λόγον ἢ τὴν γενικὴν κανονικότητα τῆς φύσεως. Τοῦτο δὲ οἱ Στωϊκοὶ ἐξέφραζον οὕτω· ὁ προορισμὸς ἢ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, ὁμολογουμένως ἢ ἀκολουθῶς τῇ φύσει ζῆν, *naturam convenienter ἢ consequenter vivere, naturam sequi*. Τὴν φύσιν δὲ ταύτην, συμφώνως πρὸς τὴν ὑποίαν ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ζῆ, ἐχαρακτήριζεν ὁ Κλεάνθης ὡς τὴν κοινὴν φύσιν· ἀκριβέστερον δὲ ἀποφαίνεται ὁ Χρυσίππος λέγων, ὅτι ὀφείλει τις νὰ ζῆ κατὰ τε τὴν γενικὴν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. (Δ. Λ. VII, 89. διόπερ τέλος γίνεται τὸ ἀκολουθῶς τῇ φύσει ζῆν· ὅπερ ἐστὶ κατ' ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν τῶν ὄλων οὐδὲν ἐνεργοῦντας, ὧν ἀπαγορεύειν εἴωθεν ὁ νόμος ὁ κοινός ὅπερ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος διὰ πάντων ἐρχόμενος ὁ αὐτὸς ὢν τῷ Διί . . . εἶναι δ' αὐτὸ τοῦτο τὴν τοῦ εὐδαίμονος ἀρετὴν καὶ εὐροίαν βίου, ὅταν πάντα πράττηται κατὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ παρ' ἐκάστῳ δαίμονος πρὸς τὴν τοῦ ὅλου διοκητοῦ βούλησιν).

Τὶ δὲ ἐννοοῦν οἱ Στωϊκοὶ διὰ τοῦ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, εἶναι φανερόν. Σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν εἶναι κατ' αὐτοὺς ἡ ζωὴ ἐκείνη τοῦ ὑποκειμένου, ἣτις δὲν ἀντιφάσκει πρὸς τοὺς ἀντικειμενικοὺς νόμους τῆς φύσεως, τῆς ἀνθρωπίνης καὶ τῆς τοῦ παντός, ἀλλ' εἰς πάσαν βούλησιν καὶ πράξιν του προσδιορίζεται ὑπ' ἐκείνων τῶν νόμων. Σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν εἶναι κατ' αὐτοὺς ἡ ζωὴ ἐκείνη, ἣτις ἀποκλειστικῶς τείνει εἰς τοῦτο, μετὰ συνειδήσεως καὶ βουλήσεως νὰ ᾔναι ἐκεῖνο ὅπερ ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει, ἥτοι μέλος τοῦ μεγάλου ὅλου, ὅπερ συναρμολογεῖται μετὰ τῆς πορείας τῶν πραγμάτων τῆς διαχαραττομένης ὑπὸ τοῦ γενικοῦ λόγου, καὶ νὰ ᾔναι λογικὸν ὄν, πράττον οὐχὶ κατ' αἰσθησιν καὶ πάθος ἀλλὰ μετὰ φρονήσεως καὶ αὐτονομίας. Ὅθεν παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς τὸ κατὰ φύσιν ζῆν εἶναι ταυτόσημον τῷ κατὰ λόγον ζῆν (Δ. Λ. VII. 86, τὸ κατὰ φύσιν ζῆν = τὸ κατὰ λόγον ζῆν. — Μαρκ. Αὐρηλ. VII, 11· τῷ λογικῷ ζῶν ἢ αὐτὴ πράξις κατὰ φύσιν ἐστὶ καὶ κατὰ λόγον)· ἀλλ' ἡ συνήθης ἐκφάνσις εἶναι κατὰ φύσιν ἢ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, ἣτις εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ ἀξιοσημείωτος, διότι ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ τῶν Στωϊκῶν δὲν ἦτο ἡ ἀφηρημένη λογικὴ ζωὴ, ἀλλ' ἡ ἐπιδίωξις τῆς πραγματικῆς φύσεως καὶ διατάξεως τῶν ὄντων, ἣτις βεβαίως εἶναι λογικὴ. Ὅθεν τοιαύτη ζωὴ, ἣτις συνάδει πρὸς τὸν παγκόσμιον λόγον τὸν

διερχόμενον διά τε τῶν ὄλων καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, εἶναι κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἀρετὴ, ζῆν· κατ' ἀρετὴν.

Ἡ ἀρετὴ ἐπομένως εἶναι κατὰ τὴν στωϊκὴν διδασκαλίαν τὸ τέλος τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, τὸ τέλειον ἀγαθόν. Ναὶ μὲν μέχρι τοῦδε οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσόφων ὁμολογοῦν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ κύριον συστατικὸν μέρος τοῦ τελείου ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἐκτὸς τῆς ἀρετῆς παρεδέχοντο ὡς ἀγαθὰ καὶ ἄλλα τινὰ, π. χ. τὴν υἰείαν, τὸν πλοῦτον, τὴν εὐγένειαν. Ἀλλὰ τοιαύτην πληθὺν ἀγαθῶν, τοιαύτην βαθμικὴν αὐτῆς διάκρισιν οἱ Στωϊκοὶ δὲν παρεδέχοντο. Ὡς πραγματικὸν ἀγαθὸν ἐφαίνετο αὐτοῖς ἐκεῖνο μόνον ὅπερ ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν καὶ κατὰ πᾶσαν σχέσιν μένει ἀγαθόν (Cic. Fin. III, 10, 33. Ego assentior Diogeni qui bonum definiit id quod esset natura absolutum (αὐτοτελής . . . hoc autem ipsum bonum non accessione neque crescendo aut cum ceteris comparando sed propria vi et sentimus et appellamus bonum. Ut enim mel et si dulcissimum est, suo tamen proprio genere saporis, non comparatione cum aliis dulce esse sentitur, sic bonum hoc de quo agimus est illud quidem plurimi aestimandum, sed ea aestimatio genere valet non magnitudine, κτλ.). Ἀπ' ἐναντίας δὲ τὸ ἔχον σχετικὴν ἀξίαν π. χ. κάλλος, πλοῦτος, ἐφαίνετο αὐτοῖς ὅτι δὲν εἶναι ἀξιὸν τοῦ ὀνόματος ἀγαθόν. Ὡς ἀγαθὸν λοιπὸν κατ' ἐκείνην τὴν ἀπόλυτον σημασίαν τῆς λέξεως, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὡς τὸ μόνον ἀγαθὸν ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν ἡ ἀρετὴ (Cic. Acad. pr. II, 42, 130 Aristo, Zenonis auditor reprobavit quae ille verbis nihil esse bonum nisi virtutem, neque malum nisi quod virtuti esset contrarium. = Δ. Λ. VII. 101. Μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν· εἶναι δὲ τοῦτο (τὸ καλόν) ἀρετὴν καὶ τὸ μετέχον ἀρετῆς). Ἡ ἀρετὴ ἐφαίνετο αὐτοῖς ὄχι μόνον ὡς αὐτάρκης πρὸς εὐδαιμονίαν, ἀλλ' ἡ εὐδαιμονία συνίστατο κατ' αὐτοὺς ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀρετὴν (Cic. Acad. post. I, 10, 35 Zeno is erat qui omnia quae ad beatam vitam pertinerent in una virtute poneret, nec quidquam aliud numeraret in bonis. — Acad. pr. II, 43. Zeno in una virtute positam beatam vitam putat). ἀμφότερα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των συνεταύτιζοντο· εἴαν δ' ἀνθρώπος ζῆ συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων, ἀπολαύει διὰ τούτων ἀμέσως εὐροίαν βίου, ἣτις δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ εὐδαιμονία (Δ. Λ. VII, 88· εἶναι αὐτὸ τοῦτο εὐροίαν βίου ὅταν πάντα πράττηται κατὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ παρ' ἐκάστῳ δαιμονος πρὸς τὴν τοῦ τῶν ὄλων διοικητοῦ βούλησιν. — Ἐπικτ. Ἐγχ. 8. μὴ ζῆται τὰ γενόμενα γίνεσθαι ὡς θέλεις, ἀλλὰ θέλε τὰ γενόμενα, ὡς γίνεται καὶ εὐροήσεις), ὡσαύτως δὲ ἔκριναν οἱ Στωϊκοὶ καὶ περὶ τοῦ κακοῦ. Μόνον τὸ φαῦλον ἦτο κατ' αὐτοὺς κακόν. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα ὅσα κεῖνται μεταξύ ἀμφοτέρων, δὲν εἶναι κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς μήτε ἀγαθὰ μήτε κακὰ, διότι δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσωσι τὸν ἀνθρώπον μήτε εὐδαιμονα, ὅταν τῷ λείπη ἡ ἀρετὴ, μήτε κακο-

δαίμονα ὅταν ἦναι ἐνάρετος· πάντα ταῦτα εἶναι ἐπομένως ὡς πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ἢ κακοδαιμονίαν ἀδιάφορα (Σεξ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. XI. 61 οἱ Στωϊκοὶ φασὶν ἀδιάφορον τὸ μήτε πρὸς εὐδαιμονίαν μήτε πρὸς κακοδαιμονίαν συλλαμβανόμενον, καθ' ὃ σημαίνον (καθ' ἣν σημασίαν τῆς λέξεως ἀδιάφορον) φασὶ τὴν τε υἰείαν καὶ νόσον καὶ πάντα τὰ σωματικά καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἐκτὸς ἀδιάφορα τυγχάνειν, διὰ τὸ μήτε πρὸς εὐδαιμονίαν μήτε πρὸς κακοδαιμονίαν συντείνειν· ὧ γὰρ ἔστιν εὖ καὶ κακῶς χρῆσθαι, τοῦτ' ἂν εἴη ἀδιάφορον· διὰ παντός δ' ἀρετῆ μὲν καλῶς, κακίας δὲ κακῶς, υἰεία δὲ καὶ τοῖς περὶ σῶματι ποτὲ μὲν εὖ, ποτὲ δὲ κακῶς ἔστι χρῆσθαι, διὸ ταῦτ' ἂν εἴη ἀδιάφορα. Δ. Λ. VII, 103. 104). Εἰς τὴν τάξιν ταύτην τῶν ἀδιαφόρων κατέταττον π. χ. τὴν υἰείαν, τὸ κάλλος, τὴν ῥώμην, τὸν πλοῦτον, τὴν εὐγένειαν. "Ὅθεν τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα ἀγαθὰ καὶ πλεονεκτήματα δὲν τὰ ἐθεώρουν ὡς τι πραγματικὸν ἀγαθόν, ἀλλ' ὡς ἀδιάφορα, διότι οὐδόλως συντείνουσιν εἰς τὴν ἀρετὴν ἢ εἰς τὴν πρόνησιν, εἰς τὴν ἡρεμίαν, τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἰσχὺν τῆς ψυχῆς, ἧτις εἶναι ὁ πρῶτος ὅρος τῆς εὐδαιμονίας, διότι μάλιστα δύναται τις νὰ τὰ μεταχειρισθῆ ὠφελίμως ἢ καὶ βλαβερῶς (Πλουτ. Στ. Πολ. 31· ὧ ἔστιν εὖ χρῆσασθαι καὶ κακῶς, τοῦτο φασὶ μήτ' ἀγαθὸν εἶναι, μήτε κακόν. Πλούτῳ δὲ καὶ υἰεία καὶ ῥώμη σώματος κακῶς χρῶνται πάντες οἱ ἀνόητοι· διόπερ οὐδὲν ἐστὶ τούτων ἀγαθόν). Ἐπομένως δὲ ἐθεώρουν καὶ τὰς ἀντιθέτους καταστάσεις, τὴν ἀρρωστίαν, τὴν πτωχίαν, τὴν ἀδοξίαν ὅχι ὡς κακά, διότι δὲν γίνονται κώλυμα εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἐπομένως εἰς τὴν εὐδαιμονίαν μάλιστα, ὡς π. χ. ἡ ἀρρωστία καὶ ἡ πτωχία, δύνανται νὰ ἦναι χρήσιμα εἰς τὰς περιστάσεις. "Ὅθεν ἐθεώρουν ὡς ἀδιάφορα τὰς καταστάσεις ταύτας, αἵτινες εἰς τὸν συνήθη βίον χαρακτηρίζονται ὡς κακά (Δ. Λ. VII, 102. 104). Τέλος δὲ τὴν ἡδονὴν οὐδόλως ἐθεώρουν ὡς ἀγαθόν ἢ κατὰ τοὺς ἐπικουρείους ὡς τὸν τελικὸν καὶ ἀπόλυτον σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἀπεναντίας εἰ καὶ ἐκ μὲν ἀρετῆς πηγάζει ἰδιάζουσα ἐκπλήρωσις καὶ γαλήνη τῆς ψυχῆς, ἐκ δὲ τῆς κακίας ἐνδόμυχος λύπη, αὕτη ὅμως ἡ ἐνδόμυχος ἀπόλαυσις τῆς ἠθικῆς ἐξοχότητος δὲν εἶναι ὁ σκοπὸς ἀλλ' ἀναγκαῖον παρεπόμενον (ἐπιγέννημα) τῆς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας, ἧτις κατὰ τοῦτο δύναται μὲν κατ' ἐκτεταμένην ἔννοιαν νὰ καταταχθῆ μετὰ τὸν τῶν ἀγαθῶν, διακρίνεται ὅμως οὐσιωδῶς ἀπὸ τῆς ἡδονῆς καθὸ τοιαύτης (Διογ. Λ. VII, 94). Cic. Fin. 11, 21 Senec. vit. be. 9. 15. nec gaudium quidem, quod ex virtute oritur, quam vis bonum sit, absoluti tamen boni par est). Ἀλλ' ἡ ἀρετὴ ἀπεναντίας οὐδεμιᾶς δεῖται ἐξωτερικῆς προσθήκης, ἀλλὰ φέρει μεθ' ἑαυτῆς πάντας τοὺς ὅρους τῆς εὐδαιμονίας· καθὼς ἡ τιμωρία τῆς κακίας, οὕτω καὶ ἡ ἀνταμοιβὴ τῆς ἀγαθῆς πράξεως συνίσταται οὐσιωδῶς εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν εἶναι παρὰ φύσιν, ἡ δὲ κατὰ φύσιν (Sen. ep. 87 maximum scelerum supplicium in

ipsis est M. Aur. IX, 42. Τί γὰρ πλέον θέλεις εὖ ποιήσας ἄνθρωπον, οὐκ ἄρκει σοι; κατὰ φύσιν τὴν σήντι ἔπραξας· τούτου μισθὸν ζητεῖς. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος πράττη τὸ ἀγαθόν, πεποίηκε πρὸς ὃ κατεσκευάσται καὶ ἔχει τὸ ἑαυτοῦ).

Οἱ δὲ Στωϊκοὶ καίτοι διίσχυριζόμενοι ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ μόνον ἀγαθόν, διότι τὸ κατὰ φύσιν εἶναι τὸ ἀγαθόν καὶ μόνον ἢ κατὰ λόγον πράξεις εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον κατὰ φύσιν, δὲν ἤρνοῦντο ὅμως πᾶσαν διάκρισιν μεταξύ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν, μεταξύ τῆς πτωχίας καὶ τοῦ πλοῦτου, μεταξύ ὑγείας καὶ ἀρρωστίας· δὲν ἠναντιοῦντο ὅτι τὰ λεγόμενα ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ εἶναι κατὰ φύσιν (Στοβ. Ἐκλ. 11, σελ. 112—148) τὰ δὲ κακὰ παρὰ φύσιν (αὐτόθι Cic. Tusc. 11, 12), ὅτι τὰ μὲν εἶναι ἀχρηστα (ὠφέλιμα), τὰ δὲ δύσχρηστα (βλαβερὰ), μάλιστα δὲ παρετήρησαν ὅτι, ἐάνμεταξὺ τῶν πραγμάτων οὐδεμία διάκρισις ἀξίας ὑπῆρχε, ἔλειπε πᾶς λόγος πρὸς ἔλλογον ἐκλογὴν μεταξύ αὐτῶν, ἐπομένως δὲ σχεδὸν πᾶσα ἀφορμὴ, πᾶν ἀντικείμενον τῆς ἐλλόγου πράξεως. Ἐπὶ τοσοῦτον ὅμως δὲν προήλασαν οἱ στωϊκοί, ἀλλὰ μεταξύ τῶν ἀδιαφόρων πραγμάτων παρεδέχοντο τινὰ διάκρισιν ἀξίας. Ὅθεν διήρουν αὐτὰ εἰς τρεῖς τάξεις, εἰς αἰρετὰ, φευκτὰ, καὶ εἰς τὰ μεταξύ ἢ ἀπλῶς ἀδιάφορα. Καὶ αἰρετὰ μὲν προηγμένα, ἐκάλουν ἐκεῖνα, ἅτινα εἶναι μὲν οὔτε ἀγαθὰ οὔτε κακὰ, ἔχουσιν ὅμως ἀξίαν τινὰ, εἴτε αὕτη ἀνήκει εἰς αὐτὰ, αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα ἐφ' ὅσον εἶναι κατὰ φύσιν, εἴτε ἀνήκει εἰς αὐτὰ καθὸ βοηθήματα τῆς ἠθικῆς καὶ κατὰ φύσιν ζωῆς. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ μετρία περιουσία, ἡ δόξα, ἡ εὐγένεια, ἡ τεκνογονία, τὰ σωματικὰ πλεονεκτήματα, οἷον ἡ ὑγεία, ἡ σωματικὴ ῥώμη, ἡ καλλονή· τέλος δὲ πνευματικά, οἷα ἀγαθαὶ κλίσεις, δεξιότητες· ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ὑγεία δὲν εἶναι ἀγαθὰ, διότι ταῦτα γίνονται καὶ ἐπιζήμια εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ κατ' οὐδένα τρόπον δύνανται νὰ τὸν καταστήσωσιν εὐδαίμονα κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν, διότι τοῦτο μόνον ἡ ἀρετὴ δύναται· ἀλλ' ὅταν πρόκειται νὰ ἐκλέξωμεν μεταξύ πλοῦτου καὶ πενίας, μεταξύ ὑγείας καὶ ἀρρωστίας, ἐκεῖνα εἶναι αἰρετὰ. Ἡ δευτέρα τάξις περιέχει ἀπεναντίας τὰ ἀπαξίαν ἔχοντα, ἀποπροηγμένα, ἧτοι ἐκεῖνα ἅτινα καθ' ἑαυτὰ ἢ πρὸς ὑψηλοτέρους σκοποὺς εἶναι παρὰ φύσιν καὶ βλαπτικά· π. χ. ἡ πτωχία, ἡ ἀρρωστία, ἡ λύπη, ὁ ἄωρος θάνατος, ἡ ἀδοξία, ἡ ἀδυναμία, κ.τ.λ. Ἡ δὲ τρίτη περιέχει ἐκεῖνα ἅτινα οὐδεμίαν ἐπιρροὴν ἐξασκοῦσιν ἐπὶ τῆς σωματικῆς ἡμῶν καὶ πνευματικῆς καταστάσεως· π. χ. ἡ διαστολὴ ἢ ἡ συστολὴ τοῦ δακτύλου, διαυγῆ ἢ σκοτεινὰ χρώματα, κ.τ.λ. (Διογ. VII, 105. Τῶν ἀδιαφόρων τὰ μὲν λέγουσι προηγμένα τὰ δὲ ἀποπροηγμένα· προηγμένα μὲν τὰ ἔχοντα ἀξίαν, ἀποπροηγμένα δὲ τὰ ἀπαξίαν ἔχοντα. 107 τῶν προηγμένων τὰ μὲν δι' αὐτὰ προῆκται, τὰ δὲ δι' ἕτερα, τὰ δὲ δι' αὐτὰ καὶ δι' ἕτερα. . . . δι' αὐτὰ μὲν ὅτι κατὰ φύσιν ἐστὶ, δι' ἕτερα δὲ ὅτι περιποιεῖ χρείας οὐκ ὀλίγας· ὁμοίως

δὲ ἔχει καὶ τὸ ἀποπροηγμένον κατὰ τὸν ἐναντίον λόγον.—Στοβ. II, 142· ἀδιάφορα δ' εἶναι λέγουσι τὰ μεταξὺ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν διχῶς τὸ ἀδιάφορον νοεῖσθαι φάμενοι, καθ' ἓνα μὲν τρόπον τὸ μήτε ἀγαθὸν μήτε κακὸν καὶ τὸ μήτε αἰρετὸν μήτε φευκτόν, καθ' ἕτερον δὲ τὸ μήτε ὀρμῆς μήτε ἀφορμῆς κινήτικόν.

Ἐκ τῆς στωϊκῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ὁ ἠθικὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται, ὅπως ζῆ κατὰ φύσιν, ἔπεται οἰκοθεν ἡ στωϊκὴ ἔννοια τῆς ἀρετῆς εἶναι πράξις κατὰ λόγον, ἐρειδομένη διὰ τῆς ὀρθῆς σκέψεως ἐπὶ τῆς τῶν πραγμάτων φύσεως. Οἱ Στωϊκοὶ μάλιστα δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ ὀρθὸς λόγος. (Cic. Acad. 1, 10, 38. Cum superiores (Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλοι) non omnem virtutem in ratione esse dicerent, sed quasdam virtutes natura aut more per jectas: hic (Zeno) omnes in ratione ponebat. Tusc. IV, 15, 34 ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest) ὀρίζουσι τὴν ἀρετὴν, ἀκριβῶς κατὰ τὴν σωκρατικὴν θεωρίαν, ὡς ἐπιστήμην (Δ. Λ. VII, 92. Ἀπολλοφάνης μίαν λέγει τὴν ἀρετὴν, τὴν φρόνησιν· αὐτόθι, τὴν ἀνδρείαν εἶναι ἐπιστήμην ὦν... κ.τ.λ. Καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταὶ ὀρίζονται ἐφεξῆς ὡς ἐπιστῆμαι) καὶ ἐξάγουσιν ἐντεῦθεν τὴν αὐτὴν συνέπειαν, ἣν καὶ ὁ Σωκράτης εἶχεν ἐξάξει, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ (Δ. Λ. VII, 91). Ἄλλη δέ τις συνέπεια ἐξαγομένη ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν ἐξ ἐκείνης τῆς προϋποθέσεως, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Σωκράτους, εἶναι ἡ ἐνότης τῆς ἀρετῆς (1). Ὁ ἔχων μίαν ἀρετὴν, ἔχει κατ' αὐτοὺς πάσας, καὶ εἰς πᾶσαν κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαν ἐμπεριέχονται ἅπασαι αἱ ἀρεταί. (Δ. Λ. VII, 125· ὅς μίαν ἔχει, πᾶσας ἔχει· ἔστι γὰρ αὐτῶν τὰ θεωρήματα κοινά). Ναὶ μὲν ἐποιοῦν διαφόρους διαιρέσεις τῆς ἀρετῆς (Δ. Λ. VII, 92), καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν παρεδέχοντο τὴν συνήθη διαιρέσιν εἰς τέσσαρας, ὡς π. χ. ὁ Ζήνων (Πλουτ. περὶ Στωϊκ. 7, 1), ἐνέμενον ὅμως σταθεροὶ εἰς ταύτην τὴν ἀρχὴν, ὅτι διάφοροι ἀρεταὶ ὄχι μόνον εἰς τὴν θεωρίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πράξιν ἀποτελοῦσιν ἀναπόσπαστον ἐνότητα· διότι κατὰ τινὰ ὠρισμένην περίστασιν τότε μόνον πράττει τις ὀρθῶς καὶ ἄνευ ἀμαρτήματος, ὅταν εἰς τὴν πράξιν συνέρχονται ἅπασαι αἱ ἀρεταί.

Παρατηρητέον δὲ ὅτι καίτοι πᾶσα ἀρετὴ πρέπει νὰ ἐρείδῃται ἐπὶ τῆς γνώσεως, καὶ οὐσιωδῶς δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ γνώσις, δὲν ἐμμένουσιν ὅμως εἰς τὴν γνώσιν καθὸ τοιαύτην, ἣ δὲν θέτουσιν αὐτὴν εἰς ἀνώτερον βαθμὸν τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας ὡς ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ τὴν θεωροῦσιν ὡς γένεσιν, ὡς βοήθημα πρὸς τὸ ἠθικῶς πράττειν, πρὸς τὴν ἀρετὴν. Ὅθεν ἡ ἀρετὴ παρίσταται κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ὡς σύνδεσις τοῦ πρακτικοῦ μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ, δι' ἧς

(1) Πλουτ. περὶ Ἠθικ. ἀρετῆς. 2 de Stoic. repugn. 7, 2. Ἀρίστων ὁ στωϊκὸς ἀπεκάλει τὰς διαφόρους ἀρετάς, μιᾶς ἀρετῆς σχέσεις. Δ. Λ. VII, 161.

ἡ πράξις ἐρείδεται μὲν ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνάπαλιν αὕτη περαίνεται εἰς τὴν ἠθικὴν πράξιν, εἶναι ἐν ἐνὶ λόγῳ ἢ βουλευτικῇ δύνامي βρασιζομένη ἐπὶ τῆς μετὰ λόγου σκέψεως· ὥστε τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες εἶναι ἡ πρακτικὴ πλευρά, ἀπεναντίας δὲ ἡ γνώσις ἀποτελεῖ τὸν ἀπόλυτον ὄρον τῆς πράξεως.

Ἐκ τῆς στωϊκῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς ἔπεται οἰκοθεν, ὅτι ἡ πράξις ἐκείνη, ἡ ἐκπηγάζουσα ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐκ τῆς ἠθικῆς πεποιθήσεως καὶ προαιρέσεως, ἐκ τῆς ἐντελοῦς σκέψεως περὶ τοῦ πρακτέου, θεωρεῖται ὡς *τελεία κατ' ἀρετὴν πράξις*. Τὴν πράξιν ταύτην ἀποκαλοῦσιν οἱ Στωϊκοὶ *κατόρθωμα*. Διακρίνουσι δὲ ἐκ ταύτης τὴν πράξιν ἐκείνην, ἥτις ὑλικῶς μὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀλλὰ δὲν προέρχεται ἐξ ἐνδομύχου πεποιθήσεως, ἐξ ἠθικῆς προαιρέσεως. Ἡ πράξις αὕτη δὲν ἀντιβαίνει εἰς τὸ *καθῆκον* (εἰς τὸ πρέπον ἢ χρέος) ἀλλ' εἶναι *μέση πράξις*, δὲν ἔχει ἠθικὴν ἀξίαν, εἶναι νόμιμος, οὐχὶ δὲ καὶ ἐνάρετος. Μόναί αἱ ἀγαθαὶ πράξεις τοῦ σοφοῦ ἢ τοῦ ἐναρέτου, δηλ. τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐντελῶς γινώσκοντος καὶ ἀείποτε βουλομένου τὸ ἠθικῶς ἀγαθόν, εἶναι *κατορθώματα*, αἱ δὲ τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου *καθήκοντα ἢ μέσαι πράξεις* (Cic. off. III, 3, 14 haec enim officia de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant: ea communia sunt et late patent; quae et ingenii bonitate multi assequuntur et progressionem discendi. Illud autem officium quod rectum (κατόρθωμα) iidem appellant perfectum atque absolutum est, et ut iidem dicunt, omnes numeros habet nec praeter sapientem cadere in quemquam potest.

Ἄλλη δὲ τις συνέπεια τῆς στωϊκῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει μέσος ὄρος μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας (Δ. Λ. VII, 127. Στ. II, 116. ἀρετῆς καὶ κακίας οὐδὲν εἶναι μεταξὺ)· ἔπεται δὲ τοῦτο ἐντεῦθεν, ὅτι κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς τότε μόνον δύναται νὰ γείνη λόγος περὶ ἀρετῆς, ὅτε ὑπάρχει ἡ ὀρθὴ ἠθικὴ γνώσις καὶ ἡ ἀκλόνητος πεποιθήσις εἰς τὴν ἠθικότητα. Ἐκλειπούσης ὁμως τῆς ἀπολύτου φρονήσεως καὶ ἀποφασιστικότητος, δὲν εἶναι ἀρετὴ· ἐνδεχεται ἢ νὰ τὴν ἔχη τις ἐντελῶς ἢ οὐδόλως, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν μερῇ. Ὅθεν ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας εἶναι ἀπόλυτος, πᾶς ἄνθρωπος ἴσταται ἢ εἰς τὸ μέρος τῆς ἀρετῆς, ἢ εἰς τὸ ἀντίθετον, ἐπομένως δὲ εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἢ ἀγαθὸς ἢ κακός· δὲν ὑπάρχει μέσον τι μεταξὺ ὀρθοῦ καὶ στρεβλοῦ ξύλου. (Διογ. VII, 127· ἀρέσκει δ' αὐτοῖς μηδὲν μέσον εἶναι ἀρετῆς καὶ κακίας εἶναι λεγόντων τὴν προκοπὴν· ὡς γὰρ δεῖν φασιν, εἶναι ξύλον ἢ στρεβλόν, οὕτως ἢ δίκαιον, ἢ ἀδίκον· οὔτε δὲ δικαιότερον οὔτε ἀδικώτερον. Στοβ. 11, 116 ἀρετῆς δὲ καὶ κακίας οὐδὲν εἶναι μεταξὺ). Ἐπομένως δὲ κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς δύο μόναί τάξεις ἀνθρώπων ὑπάρχουσι, τῶν ἐχόντων τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἐπ' αὐτῆς θεμελιουμένην ἀρετὴν, καὶ τῶν μὴ ἐχόντων. Οἱ μὲν εἰσὶν οἱ σπουδαῖοι, σοφοί, ἀστυῖοι, οἱ δὲ οἱ φαῦλοι, οἱ μωροὶ, οἱ ἀπαίδευτοι.